

Els sons de la llengua

per Andrei Kurkov

Vaig entrar en contacte per primer cop amb les llengües estrangeres quan tenia set o vuit anys. En aquella època, la meva fascinació pels cactus em va portar a inscriure'm al club d'aficionats als cactus de Kiev i a començar a col·leccionar-ne i cultivar-ne de diferents tipus. De seguida vaig aprendre que tots els cactus, com les persones, tenen nom, cognom i de vegades, igual que la gent de Rússia i Ucraïna, fins i tot patronímic. Per descomptat, tots aquests noms eren en llatí. Així, doncs, el llatí botànic es va convertir en la meva primera llengua estrangera, si bé mai no vaig arribar a dominar-la fins al nivell de la fluïdesa; al capdavant, no hi havia ningú amb qui pogués parlar-la.

Al Kiev d'aquells temps (eren els anys setanta), hi havia una singular llibreria anomenada Friendship, on es podien comprar llibres publicats als països socialistes. Tenien obres de Polònia, Txecoslovàquia i Iugoslàvia. Va ser allà que vaig aconseguir els únics llibres sobre cactus que es podien trobar a Kiev, publicats a l'Alemanya de l'Est i escrits en alemany. Em vaig comprar el més bonic que vaig trobar: era ple de fotos en color i a sota de cadascuna hi havia el nom del cactus en llatí, la llengua que aleshores ja no m'era desconeguda. Tota la resta era en alemany i no ho podia llegir. És clar que volia saber què hi deia, però, no sé per què, la idea d'estudiar alemany fins a assolir aquell nivell de comprensió no em semblava realista. I tot i això, va ser llavors, mentre contemplava aquell llibre, que vaig entendre la importància de les llengües estrangeres. De cop i volta, vaig percebre la riquesa i la immensitat de la vida!

Poc temps després, em vaig adonar que les persones del meu voltant que tenien el rus o l'ucraïnès com a llengua materna també eren capaços de llegir llibres en polonès. Encara més, va resultar que a la llibreria Friendship, on havia trobat les obres sobre cactus en alemany, la secció més popular era la de llibres en polonès. Quan un dia va aparèixer un amic meu amb un llibre en polonès sota el braç, vaig exclamar: «Com és que llegeixes això?». «Els llibres en polonès són molt més interessants que els llibres en rus!», em va contestar, i va afegir: «Per cert, molts són traduccions de l'anglès o del francès! Estan traduïts al polonès, però no al rus!».

Em semblava estrany que els llibres que no es traduïen al rus ni a l'ucraïnès sí que es poguessin trobar en polonès, però aquest fet es podia deure a diversos motius. Potser els censors soviètics no sabien polonès i simplement dipositaven la seva confiança en els seus col·legues de Polònia.

A mi m'agrada pensar que gràcies a la ignorància lingüística de l'elit política soviètica, Polònia i la llengua polonesa representaven una porta al món de la literatura i la filosofia per a molts entusiastes intel·lectuals soviètics. En el meu cas, el polonès també es va convertir en la meva primera llengua estrangera «viva», tot i que encara tinc molt de respecte pel llatí i fins i tot vaig millorar-lo més tard,

quan estudiava a la universitat. Gràcies al polonès, durant l'època de la censura soviètica, sabia alguna cosa sobre el panorama literari dels Estats Units, França, el Canadà i l'Argentina.

En aquell temps, el meu domini del polonès es limitava a la lectura, però quan tenia catorze o quinze anys vaig aprendre a parlar-lo i encara avui en sé. A l'època soviètica, el polonès era una mena de «llengua secreta». Si parlaves polonès, volia dir que estaves interessat en el que passava darrere del «teló d'acer». Avui, vint-i-cinc anys després que Ucraïna assolís la independència, el polonès sembla haver perdut tot el seu misteri. Ara només és un instrument que ajuda a desenvolupar les relacions comercials, socials i culturals amb els nostres veïns de Polònia.

El meu domini del polonès em va fer valorar l'enriquiment personal que comporta el coneixement d'una llengua estrangera, o sigui que vaig decidir aprendre anglès, i així va començar una altra història que va tenir repercussions molt profundes a la meua vida. El meu germà, que té set anys més que jo, era un dissident soviètic: no un activista, sinó un pacifista antisoviètic, com moltes persones aleshores. Llegia llibres prohibits, alguns dels quals no tenien res a veure amb política, però també intercanviava acudits amb els amics sobre Stalin i Brežnev. Un amic seu va ser enviat a l'exili al territori polar rus. Es tractava d'un lloc extremament remot on no hi havia ningú amb qui pogués compartir les seves idees polítiques, excepte els seus huskys i els animals salvatges. Un cop al mes, li permetien anar al poble més proper per comprar aliments i rebre el correu. Va demanar als amics que li enviessin diccionaris de llengües estrangeres i dedicava tot el temps a memoritzar-ne els continguts. Quan, al cap d'onze anys, li van permetre tornar a casa, estava convençut que sabia onze llengües estrangeres. (Val a dir que era físic nuclear i no pas lingüista!) Així que, quan li vaig comentar al meu germà que volia aprendre anglès, em va recomanar l'Evgeniy com la persona perfecta per ensenyar-me'n. Em va caure bé des del primer moment i em va començar a ensenyar com es memoritzen les paraules del diccionari. A cada classe feia una petita marca en llapis al costat de les paraules que jo m'havia après, de vegades dues-centes, d'altres només cent. Per descomptat, les memoritzava per ordre alfabètic: *abdicate*, *abdication*, *abdominal*, etc. Mai no vam parlar sobre gramàtica, però jo sabia que era important, de manera que intentava aprendre'n pel meu compte a banda de les «classes de diccionari». Anys més tard, aquest mètode d'aprendre anglès em va jugar una mala passada. Estudiava a l'Institut Pedagògic Estatal de Llengües Estrangeres de Kíev, i quan va arribar el primer grup d'estudiants de rus del Regne Unit em van deixar acompanyar-los en les activitats que feien durant la seva estada, perquè el meu anglès era millor que el de la majoria d'alumnes. Recordo com vaig ser de feliç quan em vaig adonar que podia entendre tot el que deien i que ells em podien entendre a mi. Al cap d'uns quants dies, un dels estudiants del Regne Unit em va dir: «El teu domini de l'anglès és molt peculiar». Vaig notar que el seu comentari expressava més sorpresa que elogi i li vaig preguntar a què es referia. «Les paraules! Fas servir paraules molt estranyes!», em va contestar. Això em va desconcertar i, en arribar a casa a la nit, vaig agafar el diccionari que m'havia après de memòria feia uns quants anys i vaig examinar la portada. Per primer cop em vaig fixar en l'any de publicació: 1926! Encara avui puc recordar paraules que fa cinquanta anys que són en desús. Les llengües, com les persones, envelleixen, canvien i, malauradament, de vegades moren. La mort d'una llengua, en certa manera, és més tràgica que la d'una persona. Significa la mort d'una nació, d'una cultura.

Quan era estudiant d'anglès, em vaig començar a interessar per la traducció. L'any 1980 va arribar a Kíev la primera professora convidada d'anglès, la nord-americana Mary Nichols, i va portar uns quants llibres en anglès, entre els quals hi havia algunes obres del seu amic i col·lega Winston Weathers, professor de la Universitat d'Arizona. Em vaig llegir amb gran entusiasme els contes i les obres radiofòniques de Weather i de seguida vaig decidir traduir-los. El resultat va ser el meu treball de fi de carrera, amb el qual em vaig graduar a la universitat, i em van dir que estava prou bé per publicar-lo. De manera que vaig anar a veure l'editor en cap de la revista literària *Vitchizna*, que significa 'Pàtria'. Em va dir: «D'acord. Deixa-m'ho aquí». La meua llengua materna és el rus, però

havia traduït els textos tant al rus com a l'ucraïnès i vaig deixar-li totes dues versions. Al cap de tres o quatre setmanes, em vaig deixar caure per les oficines de la revista i l'editor en cap em va dir: «Els textos són macos i no hi ha res antisoviètic, o sigui que els podem publicar». Vaig sortir de les oficines exultant i vaig començar el procés d'espera □un procés que, a la Unió Soviètica, requeria una quantitat ingent de temps. Al cap d'un any, vaig considerar que ja havia deixat passar prou temps i vaig tornar a fer una visita a l'editor, que em va dir: «Em sap greu. Vaig perdre el manuscrit». En aquell moment vaig saber que la meva feina no es publicaria mai perquè no en tenia cap altra còpia. La meva vella màquina d'escriure només em permetia fer una sola còpia en paper carbó i l'havia confiat a una altra persona, que també l'havia perdut. O sigui que no hi havia manera de recuperar la meva traducció. Encara conservo els llibres de Winston Weathers, que mai no es va fer famós, però voldria aprofitar aquest moment per deixar clar que li vaig demanar permís per traduir els seus textos.

El meu interès per les llengües va anar creixent i la meva llibreria preferida de Kíev va passar a ser la de l'Acadèmia de Ciències, on una vegada vaig trobar un llibre que portava adjunt un petit disc de vinil. L'obra tractava sobre els ainus de les illes Kurils, un subgrup molt minoritari de l'ètnia ainu que vivia en aquestes illes, a l'extrem oriental de la Unió Soviètica; avui dia encara queda població ainu a l'illa japonesa de Hokkaido, però el subgrup dels ainus de les illes Kurils està extingit. L'autor del llibre era un antropòleg de Leningrad que descrivia la història dels ainus de les Kurils fins a la mort de l'últim, l'any 1946; el científic havia gravat la seva veu abans que l'home expirés. Encara conservo aquell disc de vinil i l'he escoltat dotzenes de vegades, sense ser capaç de desxifrar ni una sola paraula □el llibre no en contenia cap traducció. La impressió de sentir aquella veu i saber que el que escoltava havia desaparegut per sempre m'ha perseguit d'aleshores ençà. Quan em vaig posar a escriure la trilogia de novel·les sobre la història de la mentalitat soviètica, *The Geography of a Single Gun Shot* («La geografia d'un sol tret», que malauradament no s'ha traduït al català ni a l'espanyol), vaig decidir crear una nació petita en perill d'extinció. Els vaig anomenar «els iemzis d'Urkú» i, prenent com a model els sons enregistrats en aquell disc de vinil, vaig crear la seva llengua pròpia, que vaig utilitzar a la novel·la, a la qual vaig afegir un diccionari bilingüe perquè el lector el pogués consultar. Fins i tot vaig arribar a escriure poesia en llengua iemzi d'Urkú, també acompanyada d'una traducció per al lector. Només es tractava d'un joc, i la veritat és que no em prenia l'assumpte gaire seriosament fins que el 1990 vaig viatjar amb la meva dona al Daguestan, al nord del Caucas. De fet, volíem anar a Samarcanda, però tots els vols eren plens, així que vam demanar per a quina destinació quedaven seients disponibles i la resposta va ser Makhačkala. Sonava exòtic i jo tenia una vaga idea d'on queia, o sigui que vam comprar dos bitllets d'anada (no n'hi havia de tornada). Vam decidir visitar un poble molt especial anomenat Kubatxi. Es troba a les muntanyes, a 3.000 metres d'altitud, i és famós per la fabricació de joies. Era desembre, i el gel a la carretera ens va obligar a desviar-nos pel camí de Derbent, una antiga ciutat a la frontera amb l'Azerbaidjan. El fet és que el Daguestan és un paradís per als lingüistes i, alhora, un cementiri de llengües. Cada poble de les muntanyes té la seva pròpia llengua; encara es parlen dotzenes d'idiomes a la regió i probablement una quantitat similar ja s'han extingit. En arribar a Derbent, vam descobrir una esplèndida ciutat emmurallada situada entre el mar i les muntanyes i habitada pels tuts, una petita nació originària de Pèrsia que, en convertir-se al judaisme, va haver de fugir de l'imperi persa i va trobar refugi al Daguestan. No tenien llengua escrita, però els soviètics els van animar a adoptar l'alfabet ciríl·lic. Un camp en què les autoritats soviètiques excel·lien de tant en tant era el foment de les llengües minoritàries i el suport als escriptors que les utilitzaven, sempre que això no suposés una amenaça política, per descomptat. En el cas dels tuts, en realitat els van ordenar que escollissin quin d'ells seria l'escriptor nacional en llengua tut. Van triar el cap dels inspectors tributaris, que es va posar a escriure faules que narraven les llegendes recollides a la tradició oral dels tuts. Escrivia en tut i en rus, i les versions russes es van publicar a Moscou com a traduccions de la llengua tut, per demostrar el zel soviètic envers el multiculturalisme i el suport a les minories ètniques.

Quan finalment vam arribar a Kubatxi, al nostre amfitrió, Gadzhi Musa, li feia il·lusió portar-nos a un altre poble, anomenat Amuzgi, a uns quatre quilòmetres de distància i accessible només per un camí estret que s'enfilava per la muntanya vorejant el precipici. Ens va explicar que havia estat una població bonica i enorme que tenia la seva pròpia llengua, però que ara estava en ruïnes i només hi vivien tres persones grans: un matrimoni i una senyora sola amb la seva cabra. En Gadzhi Musa es va oferir a portar-nos a Amuzgi, perquè de tant en tant visitava el matrimoni gran, amb el fill del qual havien estat amics abans que es matés en un accident mentre feia el servei militar. Després de recórrer a peu un camí perillós que s'enfilava per la muntanya a través de ponts de fusta que travessaven precipicis escarpats de centenars de metres de fondària, vam arribar a un encantador i pintoresc conjunt d'edificis en diferents estats de ruïna, entre els quals hi havia la mesquita que s'alçava al centre i una caseta construïda al vessant de la muntanya, des de la xemeneia de la qual sortia una columna de fum que s'elevava en l'aire immòbil. En Gadzhi Musa ens va demanar que ens esperéssim a fora i va entrar a la casa, on es va estar prou temps perquè comencéssim a notar el fred que feia. Quan va tornar a sortir, ens va confessar que el matrimoni gran no volia veure ningú, però se'l notava clarament avergonyit per la situació, i va decidir provar de convèncer-los un cop més que ens deixessin passar. Els seus esforços van ser recompensats i ens van convidar a entrar a la casa d'una sola habitació, amb una estufa que també feien servir de taula, damunt la qual hi havia carn seca, pa i una ampolla de vodka □la beguda preferida de la població local, perquè l'Alcorà prohibeix el consum de vi. Per desgràcia, aquesta preferència ha comportat que hi hagi un gran nombre de vídues entre els habitants de les muntanyes. Massa sovint, els marits beuen abans d'emprendre els camins que uneixen els pobles muntanyencs i desapareixen engolits pels precipicis.

Vam començar a xerrar amb ells, amb en Gadzhi Musa, que com a mínim devia entendre la llengua amuzgi, fent de traductor. El nostre amfitrió ens va parlar de l'altra senyora del poble, la qual, segons el seu parer, probablement moriria abans que ells. Quan ens disposàvem a menjar, la meva dona va demanar a en Gadzhi Musa que els expliqués que ella no tastaria la carn perquè era vegetariana. En Gadzhi Musa va traduir el que ella li deia, es va posar a riure en sentir la resposta de l'home gran i ens va explicar que el nostre amfitrió demanava si «vegetarià» volia dir el mateix que «homosexual». El vegetarianisme era un concepte que li resultava completament desconegut. Cap de les llengües del Daguestan tenia una paraula per referir-s'hi. Allà tothom menja carn i, de fet, aquest costum ve d'una cultura que ja no existeix. Uns quants anys després, quan en Gadzhi Musa ens va venir a visitar a Kíev, li vaig preguntar pel poble d'Amuzgi i els seus habitants. «Ara ja han marxat tots», em va contestar, «ja no hi ha ningú que travessi aquells ponts. La gent, el poble i la llengua han mort». Aquella llengua no tenia cultura escrita i no sé si algú va pensar mai a enregistrar-la.

Potser algun dia un antropòleg lingüístic a qui per casualitat li provin aquestes coses decideix crear un «cementiri» virtual de llengües, amb textos o mostres enregistrades. Vivim en un món que encara moren llengües. Ningú no destina fons a projectes per enregistrar les llengües a punt de morir i, d'aquesta manera, contribuir a preservar el nostre patrimoni lingüístic. O potser sí que hi ha un projecte així? Sense un «museu» d'aquesta mena, les nostres vides seran menys riques. Fixem-nos en el cas de Rússia: abans s'hi parlaven més de cent vint llengües i ara no crec que n'hi hagi més de cent. Ucraïna també té una gran riquesa lingüística: oficialment, s'hi parlen setanta-nou llengües minoritàries, però la majoria també es parlen en altres nacions més grans. Per exemple, tenim poblacions gregues al sud del país, i Mariupol, la ciutat que actualment es troba sota setge rus, està habitada per grecs ucraïnesos. El gagaús es parla a la Bessaràbia ucraïnesa, com també en una regió aïllada de Moldàvia, que té uns 30.000 parlants d'aquesta llengua. Una escriptora de la Bessaràbia ucraïnesa ha decidit escriure en gagaús per tal d'enfortir la tradició escrita de la llengua i animar altres intel·lectuals d'aquesta minoria a fer el mateix.

Però tornem a la literatura i a la traducció; quan la meva primera traducció es va perdre, em va

semblar que era un senyal perquè canviés de rumb professional. Sempre havia somiat convertir-me en escriptor. El 1988 vaig passar a ser membre del PEN Britànic, i el 1992 la revista *Index on Censorship* («Índex de la censura»), l'equivalent literari d'Amnistia Internacional, va decidir publicar un fragment d'una de les meves novel·les breus, *The Cosmopolitan's Favourite Song* («La cançó preferida del cosmopolita»). I així va ser com per primera vegada vaig viure l'experiència de veure una obra meva traduïda. En aquella època, jo no tenia ni mòbil ni Internet, o sigui que la traductora treballava totalment pel seu compte. La novel·la tracta d'un soldat nord-americà d'origen polonès i palestí criat a Polònia, el qual protagonitza accidentalment un acte d'heroisme i és recompensat amb una estada en un complex turístic transnacional creat especialment per als herois de totes les guerres del món. El lloc s'assembla a Ialta, la ciutat costanera de Crimea, i, durant la seva estada, alguns dels altres herois que s'hi allotgen decideixen organitzar un cop d'estat per aconseguir quedar-se a viure per sempre al complex turístic i no haver de tornar a servir a l'exèrcit. Durant el cop d'estat, el nostre «heroi accidental» s'amaga en un celler de vi i, mentre beu, va fent brindis tot sol. En un d'ells, brinda «Per la dependència!». No vol la independència d'aquest indret idíl·lic. No ho troba realista i no vol ser-ne responsable. La meua traductora, però, ho va entendre malament i va creure que es tractava d'un error meu i que en realitat volia dir "Per la independència!", o sigui que així és com es va publicar el brindis en anglès. D'aquesta manera, la traductora va convertir el meu desertor en un aspirant a heroi. Aquesta dona, que era molt intel·ligent, mai no va arribar a ser traductora, igual que jo. En comptes d'això, va fer la carrera de dret i es va convertir en una prestigiosa advocada de Londres.

Malgrat tot, algú ha d'ocupar-se de la feina de traduir. Sense traductors, hi hauria encara menys entesa entre les nacions i encara més guerres. Segons el meu parer, la tasca del traductor en les relacions internacionals és «matar la por». És a dir, la seva feina consisteix a proporcionar informació que apaivagui els temors i afavoreixi l'entesa, de manera que tingui lloc la veritable comunicació.

La integració entre països sempre consta de tres nivells, el primer dels quals és cultural. Entendre una altra cultura mata la por i permet que s'estableixin relacions comercials i, un cop prospera el comerç, es desenvolupen els lligams polítics. La traducció ocupa un lloc central en aquesta primera etapa de la convergència entre nacions. La cultura dels «altres» s'ha de fer comprensible. Estic convençut que si es traduïssin més novel·les del rus a l'ucraïnès i viceversa, la relació entre tots dos països seria molt menys sagnant del que és avui. Però això és una altra història.

Trobada del Comitè de Traducció i Drets Lingüístics a Barcelona, del 21 al 23 d'abril del 2015.

Traduït per Maria Bosom